
УДК 343.137(477)(073)

<https://doi.org/10.34142/23121661.2021.34.21>

orcid.org/0000-0001-5564-0273

© Півненко Л.В., 2021

Л.В. Півненко

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
ТА ГАРАНТІЇ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ**

L. Pivnenko

**PROVIDING OF RIGHT OF DEFENCE
IN THE CRIMINAL PRODUCTION
OF GUARANTEE OF HIS REALIZATION**

Анотація. У статті досліджуються питання щодо розкриття змісту забезпечення права на захист та визначення основних гарантій його реалізації у кримінальному судочинстві. Аналізуються точки зору вчених та положення законодавства, які визначають зміст і складові елементи принципу забезпечення права на захист. Доведено, що поняття «забезпечення права на захист» більш широке, ніж поняття «право на захист». Крім того, це право передбачає діяльність інших учасників процесу із здійснення прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого з метою правильного вирішення справи і винесення законного й обґрунтованого судового рішення. Забезпечення права на захист – це діяльність, що реалізується на усіх стадіях судочинства не тільки стороною захисту, а й державними органами та посадовими особами, які ведуть кримінальний процес, та спрямована на спростування кримінального переслідування, виявлення обставин, що спростовують підозру, виправдовують обвинуваченого, пом'якшують його відповідальність і покарання, а також у певних випадках ця діяльність спрямована на відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів учасників процесу.

Забезпечення права на захист визначене як засада кримінального провадження, яка насамперед адресована державним органам і посадовим особам, які здійснюють кримінальний процес і зобов'язані забезпечити ефективні гарантії його реалізації учасниками кримінального провадження, оскільки право на захист невід'ємне від гарантій його здійснення. Принцип забезпечення права на захист – це не тільки гарантія забезпечення прав особи, а й гарантія забезпечення ефективного судового процесу, належна реалізація якого запобігає слідчим і судовим помилкам та є запобіжником щодо притягнення до кримінальної відповідальності невинуватих осіб.

Ключові слова: підозрюваний, обвинувачений, захисник, забезпечення права на захист, гарантії забезпечення права на захист.

Аннотация. В данной статье исследуются вопросы относительно раскрытия содержания обеспечения права на защиту и определение основных гарантий его реализации

в уголовном судопроизводстве. Анализируются точки зрения ученых и положения законодательства, которые раскрывают содержание и составные элементы принципа обеспечения права на защиту. Доказано, что понятие «обеспечение права на защиту» шире, чем понятие «право на защиту». Также это право предусматривает деятельность других участников процесса из осуществления прав и законных интересов подозреваемого и обвиняемого с целью правильного решения дела и вынесения законного и обоснованного судебного решения.

Обеспечение права на защиту – это деятельность, которая реализуется на всех стадиях судопроизводства не только стороной защиты, но и государственными органами и должностными лицами, которые ведут уголовный процесс, и направлена на опровержение уголовного преследования, выявления обстоятельств, которые опровергают подозрение, оправдывают обвиняемого (подсудимого), исключают или смягчают его ответственность, наказание, а также в определенных случаях эта деятельность направлена на возобновление нарушенных прав, свобод и законных интересов участников процесса.

Обеспечение права на защиту определено на сегодня как принцип уголовного судопроизводства, который в первую очередь адресован государственным органам и должностным лицам, что ведут уголовный процесс и обязаны обеспечить эффективные гарантии его реализации участниками уголовного производства, так как право на защиту неотъемлемо от гарантий его осуществления. Принцип обеспечения права на защиту – это не только гарантия обеспечения прав личности, но и гарантия обеспечения эффективного судебного процесса, надлежащая реализация которого предотвращает следственные и судебные ошибки и выступает в качестве предохранителя относительно привлечения к уголовной ответственности невиновных лиц.

Ключевые слова: подозреваемый, обвиняемый, защитник, обеспечение права на защиту, гарантии обеспечения права на защиту.

Abstract. In this article questions are investigated in relation to opening of maintenance of providing of right of defence and determination of basic guarantees of his realization in a criminal trial. The points of view of scientists and positions of legislation, that expose maintenance and component elements of principle of providing of right of defence, are analysed. It is well-proven that a concept «Providing of right of defence» is wider, than concept «Right of defence». Also this right envisages activity of other participants of process from realization of rights and of legal interests of suspected, defendant with the purpose of correct decision of business and taking away of legal and reasonable court decision.

Providing of right of defence it is activity that will be realized at all stages of rule-making, by not only the side of defence but also public organs and public servants that conduct criminal procedure, that is sent to refutation of the criminal proceeding, exposures of circumstances, that refute suspicion, justify a defendant(defendant), eliminate or soften his responsibility, commute sentence, and also in certain cases, activity is sent to proceeding in the broken rights, freedoms and legal interests of participants of process.

Providing of right of defence is certain for today as principle of criminal trial, that is first of all addressed to the public organs and public servants that conduct criminal procedure and be under an obligation to provide the effective guarantees of his realization the participants of criminal production, because right of defence inalienably from the guarantees of his realization. Principle of providing of right of defence it is not only a guarantee of providing of rights for personality but also guarantee of providing of effective trial the proper realization of that prevents inquisitional and

judicial errors and comes forward as a safety device in relation to bringing in to criminal responsibility of not guilty persons.

Keywords: suspected, defendant, defender, providing of right of defence, guarantees of providing of right of defence.

Постановка проблеми. У будь-якому цивілізованому суспільстві пріоритетним напрямом державної політики та механізмів її впровадження було і залишається питання забезпечення прав і свободи людини, що становить особливий орієнтир, за допомогою якого визначається правовий статус особи та межі вторгнення в її особисту сферу, визначаються гарантії захисту та реалізації її прав і свобод. Не є виключенням у цьому контексті й Україна. Конституцією України визначено головний принцип політики держави у сфері забезпечення прав людини і громадянина: «людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». У складних умовах сьогодення, що супроводжуються політичною, економічною, соціальною кризами, військовим конфліктом на сході нашої держави, Україна вибрала шлях незалежного розвитку, який закріпила на конституційному рівні, тим самим підтвердила своє прагнення розвивати та зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, одним із основних принципів якої є забезпечення прав і свобод людини й громадянина. Підтвердженням цьому стала ратифікація Україною Європейської конвенції про захист прав й основних свобод людини, відповідно до якої права та свободи людини становлять абсолютну цінність, є невід'ємними та належать кожному від народження.

Особливу значимість положення національного та міжнародного законодавства щодо забезпечення прав і свобод людини беззаперечно набувають у кримінальному судочинстві, де у ході розкриття й розслідування кримінальних правопорушень на законодавчому рівні допускаються певні їх обмеження. Особа, яка попадає у сферу кримінального судочинства, повинна мати не тільки декларативне право захищатися, а й реальні та ефективні засоби захисту від підозри та обвинувачення у вчиненні злочину, реалізація яких забезпечується державою. Незважаючи на досконалість, на перший погляд, кримінального процесуального законодавства, на практиці не рідко зустрічаються випадки, коли під час досудового розслідування та судового розгляду особа не може в повній мірі реалізувати своє конституційне право на захист, яке є однією найважливіших державних гарантій забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Аналіз актуальних досліджень. Забезпечення права на захист у кримінальному судочинстві, законодавче закріплення ефективного механізму його реалізації були і залишаються актуальним питанням для багатьох вчених-правознавців. Окремі аспекти зазначеної проблематики досліджували у своїх роботах такі науковці, як Т. В. Бабчинська, М. В. Балишев, В. В. Єрохін, О. Ю. Костюченко, О. С. Мазур, С. М. Мельник, В. В. Молдован, І. М. Одинцова, В. О. Попелюшко, В. В. Пророченко, Н. М. Сенченко, М. В. Сілко, Н. П. Черняк, О. О. Юхнота інші. У своїх наукових розробках вчені досліджували загальні положення інституту захисту в кримінальному процесі, ефективність його функціонування, проблемні питання реалізації функції захисту в кримінальному провадженні тощо. Незважаючи на значний внесок вчених-правознавців, на сьогодні ще наявні проблеми як теоретичного, так і практичного характеру щодо реалізації права на захист та ефективності гарантій його реалізації.

Метою дослідження є визначення змісту права на захисту кримінальному провадженні та характеристика процесуальних гарантій його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Людина, її права та свободи становлять у правовій державі найвищу соціальну цінність, саме на їхнє забезпечення й найповнішу реалізацію в суспільному житті має бути спрямована вся державна діяльність, зокрема діяльність у сфері кримінального судочинства. Правопорушення та помилки які допускаються органами досудового розслідування, прокурорами, судом більш за все зачіпають права учасників кримінального судочинства, насамперед підозрюваних та обвинувачених, проти яких така діяльність направлена. У національному законодавстві закріплені основоположні засади, які є ефективним механізмом захисту прав людини, зокрема в такій специфічній державній діяльності, як кримінальний процес. Однією із таких засад є засада забезпечення права на захист.

Право на захист від підозри та обвинувачення у вчиненні злочину є невід'ємним і природним правом людини, загально визнаним принципом міжнародного права, який реалізовано в сучасному законодавстві майже всіх демократичних країн світу. У науковій літературі наявні різні думки щодо поняття, змісту та спрямованості права на захист. Досліджуючи ефективність інституту захисту в кримінальному процесі, І. М. Одинцова зазначає, що право на захист обмежується лише направленістю на спростування підозри, обвинувачення [1, с. 121]. Протилежну точку зору висловлює М. П. Черняк, який зазначає, що право на захист спрямоване не лише на спростування підозри, обвинувачення, а також на захист інших прав підозрюваного та обвинуваченого, що можуть бути обмежені під час кримінального провадження [2, с. 64].

Н. М. Сенченко, В. В. Пророченко розглядають право на захист як гарантований і забезпечуваний органами з огляду на спеціальний нормативний припис правовий засіб, що реалізується підозрюваним (обвинуваченим) як

особисто, так і за допомогою захисника з метою захисту від незаконного й необґрунтованого обвинувачення, обмеження або порушення прав і свобод [3, с. 344].

На думку В. В. Молдавана та С. М. Мельника, право на захист – це сукупність усіх процесуальних прав, які закон надає для захисту від пред’явленого обвинувачення, а також від підозри, які підозрюваний, обвинувачений використовують для заперечення обвинувачення та наведення доводів і доказів на своє виправдання або пом’якшення своєї відповідальності [4, с. 33].

В.О. Попелюшко зазначає, що захист – це система передбачених і не заборонених законом дій суб’єктів захисту та відносин, що виникають при цьому, спрямованих на повне чи часткове спростування фактичного та юридичного типів підозри або обвинувачення та з’ясування обставин, які спростовують підозру або обвинувачення, виключають кримінальну відповідальність і покарання, забезпечують права, свободи та законні інтереси підзахисних [5, с. 104].

Т. В. Бабчинська, досліджуючи питання щодо реалізації права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів, зазначає, що право на захист – це сукупність процесуальних прав, наданих підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, виправданому, особі, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, особі, причетності якої до вчинення кримінального правопорушення перевіряється, юридичній особі, щодо якої здійснюється провадження, для спростування твердження про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення або вчинення особою кримінального правопорушення, іншого суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, а також недопущення порушення та необґрунтованого обмеження їх особистих та майнових прав [6, с. 174].

На законодавчому рівні принцип забезпечення права на захист закріплено в Конституції України, зокрема ч. 2 ст. 63 визначає, що підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист. Стаття 129 Конституції України визначає право на захист як одну з основних засад судочинства в Україні [7]. Крім цього, необхідно зазначити, що роль та значення захисту органічно пов’язані із загальними засадами кримінального провадження, визначеними в ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України. Зміст принципу забезпечення права на захист більш конкретизовано в ст. 20 Кримінального процесуального кодексу, відповідно до якої підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, що полягає в наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення щодо підозри чи обвинувачення, право збирати та подавати докази, брати особисту участь у

кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені Кодексом. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника [8].

Аналізуючи різні точки зору науковців щодо сутності та змісту принципу забезпечення права на захист та положення законодавства, можна констатувати, що поняття «забезпечення права на захист» більш ширше, ніж поняття «право обвинуваченого на захист». Забезпечення права на захист – це діяльність, яка реалізується на всіх стадіях судочинства не тільки стороною захисту, а й державними органами та посадовими особами, які ведуть кримінальний процес, яка спрямована на спростування кримінального переслідування, виявлення обставин, що спростовують підозру, виправдовують обвинуваченого (підсудного), виключають або пом'якшують його відповідальність, пом'якшують покарання, а також у певних випадках ця діяльність спрямована на відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів учасників процесу. Забезпечення права на захист передбачає діяльність учасників процесу зі здійснення прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого з метою правильного вирішення справи та винесення законного й обґрунтованого судового рішення.

Забезпечення права на захист є самостійним принципом кримінального судочинства, зміст якого містить такі складові:

1) надання особі відповідно до її процесуального статусу (підозруваний, обвинувачений, виправданий, засуджений) права особисто захищатися від висунутого їй обвинувачення;

2) надання їй реальної можливості захищатися за допомогою захисника шляхом реалізації його прав та обов'язків;

3) покладення на слідчого, прокурора, слідчого суддю та суд обов'язків щодо сприяння реалізації права на захист, а саме, роз'яснювання прав й обов'язків (зокрема, забезпечити участь захисника, надати у встановлених законом випадках для ознайомлення необхідні документи й матеріали кримінального провадження для ознайомлення, надати можливість зняття з них копій, розглянути клопотання й скарги, отримати показання шляхом проведення допиту та інше) [9, с. 11].

Зі змісту принципу забезпечення права на захист випливає, що він насамперед адресований державним органам і посадовим особам, які ведуть кримінальний процес і зобов'язані забезпечити ефективні гарантії його реалізації учасниками кримінального провадження, оскільки право на захист невід'ємне від гарантій його здійснення. Гарантіями права підозрюваного (обвинуваченого) на захист передусім є принцип презумпції невинуватості та

забезпечення доведеності вини, який закріплений у ст. 62 Конституції та ст. 17 Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до якого обов'язок доказування покладається на сторону обвинувачення, а будь-які сумніви щодо доведеності вини тлумачаться на користь підозрюваного чи обвинуваченого. Крім цього, гарантіями реалізації права на захист є правило про недопустимість доказів, правило про недопустимість погіршення правового становища виправданого чи засудженого, норми, що забезпечують свободу оскарження в апеляційному й касаційному порядку вироку та інших судових рішень.

Важливою гарантією реалізації права на захист є також право на професійну правничу допомогу, яке закріплене в ст. 59 Конституції України, відповідно до якої кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Відповідно до ст. 131-2 Конституції України для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Забезпечення права на захист за допомогою інституту адвокатури є однією з головних гарантій захисту прав осіб, підозрюваних чи обвинувачених у вчиненні кримінального правопорушення, реалізація якого супроводжується умовами вільного вибору захисника. Діяльність захисника має соціальний характер, оскільки є орієнтованою на спростування підозри та обвинувачення, встановлення обставин, які пом'якшують відповідальність підзахисного, запобігання порушенню його конституційних прав, а також здійснюється в інтересах не тільки підзахисного, а й правосуддя в цілому [10, с. 82].

Забезпечення права на захист є основоположною гарантією від незаконного, необґрунтованого і несправедливого обвинувачення. Це право є одним із основних і пріоритетних щодо забезпечення прав, які реалізуються на всіх стадіях кримінального провадження. З огляду на це слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд зобов'язані забезпечити підозрюваному та обвинувачуваному реальну можливість захищатися всіма встановленими законом засобами та способами, а також охорону їхніх особистих і майнових прав. Без цього право на захист з боку органів держави перетвориться на порожню декларацію. Ці самі органи зобов'язані виявляти в кожному провадженні, поряд з обставинами, що викривають особу у вчиненні злочину, обставини, що виправдовують і пом'якшують його вину, незалежно від того, чи виявлені вони захистом. Підозрюваний має право обрати собі бажаного захисника, а якщо такий не був обраний, то заявити клопотання про його призначення, яке органи держави зобов'язані задовольнити [11, с. 93].

Висновки. Забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому права на захист визначене на сьогодні як засада кримінального провадження, яка насамперед адресована державним органам і посадовим

особам, які ведуть кримінальних процес і зобов'язані забезпечити ефективні гарантії його реалізації учасниками кримінального провадження, оскільки право на захист невід'ємне від гарантій його здійснення. Забезпечення права на захист – це діяльність, що реалізується на всіх стадіях судочинства не тільки стороною захисту, а й державними органами та посадовими особами, які ведуть кримінальний процес, та спрямована на спростування кримінального переслідування, виявлення обставин, що спростовують підозру, виправдовують обвинуваченого (підсудного), виключають або пом'якшують його відповідальність, пом'якшують покарання, а також у певних випадках така діяльність спрямована на відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів учасників процесу.

Принцип забезпечення права на захист – це не тільки гарантія забезпечення прав особи, а й гарантія забезпечення ефективного судового процесу, належна реалізація якого запобігає слідчим і судовим помилкам та є запобіжником щодо притягнення до кримінальної відповідальності невинуватих осіб. З огляду на значимість принципу забезпечення права на захист виникає наукова та практична потреба подальшого поглибленого вивчення та аналізу проблемних аспектів щодо його змісту й особливостей реалізації у кримінальному судочинстві.

Література

1. Одинцова І. М. Ефективність інституту захисту в кримінальному процесі (вітчизняний досвід реформ та європейські стандарти): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09/ Дніпро, 2017. 227 с.;
2. Черняк Н. П. Забезпечення права обвинуваченого на захист у системі кримінального судочинства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ, 2008. 187 с.;
3. Сенченко Н.М., Пророченко В.В. Забезпечення права на захист як засада кримінального провадження. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 1. С. 343–346;
4. Молдован В. В., Мельник С.М. Поняття та зміст права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України та ФРН. Адвокат. 2009. № 8(107).С. 31–34;
5. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: монографія. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. 634 с.;
6. Бабчинська Т.В. Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Одеса, 2020. 234 с.;
7. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>;
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>;
9. Костюченко О. Ю., Балишев М.В., Сілко М.В. Проблемні питання реалізації функції захисту в кримінальному провадженні. Вісник кримінального судочинства. 2018. № 3. С. 8–14;
10. Єрохін В. В., Юхно О. О. Захисник як учасник кримінального провадження: монографія. Харків: Панов, 2018. 240 с.;
11. Мазур О. Реалізація положень ст. 5 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод у національному законодавстві під час утримання підозрюваного в умовах ізоляції. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2017. № 3. С. 90–97.